

HVORFOR KAN MAN IKKE DRIKKE RØDVIN TIL FISK?

- om det selvbiografiske i
Primo Levis forfatterskab

ANETTE CHRISTOFFERSEN

At det bliver lettere at omgås hinanden, hvis man respekterer visse sociale omgangsformer - det er en påstand, der hos den italienske forfatter Primo Levi finder umiddelbart ringe resonans. Han er nemlig interesseret i, hvilke kritiske konsekvenser det kan have, at fasttømrede handlemønstre i større eller mindre grad påvirker vores hverdags valg. I Primo Levis forfatterskab klinger ensretning og blind respekt for bestemte formers dominans som et larmende faresignal. En overdøvende lyd, der sender ekko tilbage til fortidens oplevelser.

„I denne gamle krop er indgraveret mærkelige tegn“ lyder den sidste linje i digtet „Autobiografia“. Primo Levi tilbragte to år i kz-lejren Auschwitz. Hvad han her oplevede, vidner hans forfatterskab om. Det er i stor udstrækning et forsøg på at kommunikere en fortid, der ikke kun er hans. Men det er samtidig også en bestræbelse på litterært at bekræfte en livsværdi, der kan stå i skarp modsætning til de værdibestemmelser, der er prentet dybt ind i Levis egen erindring.

Primo Levis litterære vidnesbyrd er et retrospektiv opgør med tilværelsen som tilfældigt nummer.

I kapitlet „Chrom“ i den kemiske selvbiografi *Det periodiske system* fra 1975 (på dansk i 1987)¹ refererer Primo Levi til en nylig ordveksling, han har ført med nogle arbejdskolleger, om gængse og konventionelle handlemønstre - det, han selv kalder for „mystisk og magisk praksis“. Så som at drikke hvidvin til fisk. Denne diskussion igangsætter erindringen om en oplevelse,

Levi havde, da han umiddelbart efter krigen fik arbejde som kemiker - hans egentlige profession - på en fabrik, der producerer maling. Levi skulle undersøge, hvori den fejl bestod, der fik en bestemt slags maling til at levre, for dernæst at finde frem til en regulering, der kunne ophæve levringen. Ved samtidig at inddrage erindringen om, hvordan han efter kz-lejren forelskede sig i en kvinde, og hvordan han opdagede det litterære sprog, bliver kapitlets centrale tema forandring. Et tema, der fletter sig ind i selve romanens forløb: kapitlet „Chrom“ optræder i den selvbiografiske beretning umiddelbart efter hjemkomsten fra Auschwitz.

Diskussionen om konventionelle handlinger tager afsæt i et spørgsmål om, hvorfor man ikke kan drikke rødvin til fisk. Spørgsmålet fører videre til observationer som eksempelvis, at kvinder og mænd knapper deres tøj til forskellige side. Med andre ord: handlemåder, der kan føres ind under begrebet den almene etikette. Hvordan man helt konkret skal forholde sig til det, der ikke længere kan referere til nogen aktuel betydning eller begrundelse - det man bare går og gør, uden helt at vide hvorfor. Det er nemlig ikke kun hverdagens etikette, der er fuld af den slags ortodoksi. Et håndværk, som hans eget - kemien - trækker ligeledes på en lang tradition af ubegrundede, såkaldt mystiske og magiske metoder. Så som at dyppe en løgskive i opvarmet olie for at præcisere kogepunktet.

Kemiker og kemiker imellem har den rationalistiske videnskabs blik en vigtig aktie i diskussionen. Erfaringernes sunde fornuft spiller dog for Levi også en afgørende rolle. Det synliggør erindringen om den levrede maling. Årsagen til at malingen lever på den fabrik, hvor Levi arbejder, viser sig nemlig ganske enkelt at bestå i en simpel skrivefejl i den originale recept. Et chromat er i årevis blevet fejlagtigt fremstillet, blot fordi en bindestreg er røget ud i afskriften fra en recept til en anden, opdager Levi under sin detektivagtige søgen i fabrikkens kartoteker. 2-3 dråber af et reagens er blevet til 23, og denne lille fejl har determineret chromatets og dermed malingens hele skæbne.

Konklusionen bliver, at sproget kan iklæde sig nogle „hellige“ former, så som recepten, og at disse formers magt synes at skabe en umiddelbar tillid og respekt, for så vidt man ukritisk godtager, at de taler sandt. En mystisk og magisk praksis opstår altså fordi, der hersker en generel ærbødighed over for bestemte formsprog, om det er den almene etikettes moralske ‘man kan/man kan ikke’, eller det er receptens lovmæssige retorik.

Som et mere generelt aspekt gør Levi opmærksom på, at det daglige sprogs billeder og metaforer også står med fare for at stivne i døde udtryk, fordi de er opstået af et konkret fænomen. De er bestemt af en aktuell identitet. Eksempelvis stammer udtrykket ‘at have en appetit som fire møllesten’ fra en oprindelig praksis, der dog for længst er passeret: møllerne er forladte. Ved gradvist at miste sin reference tenderer det metaforiske udtryk altid imod at blive formelt - at blive en talemåde man bruger i flæng, uden helt at kunne præcisere dens betydning.

Metaforen argumenterer for, i hvor høj grad vores daglige sprog er domineret af forældede og formelle talemåder. Men Levis undersøgelse af maling-recepten afslører, hvori selve faremomentet består ved netop en formel praksis. Den ukritiske, blinde respekt er nemlig det, der gør det „hellige“ formsprog farligt, idet det meget nemt kan skabe fejlagtige forskydninger i forhold til den gældende virkelighed. Erindringen om den levrede maling forklarer derfor, hvorledes den mystiske og magiske praksis ikke så meget kræver en verificering som en aktualisering. Den bør, ligesom recepten, undersøges og reguleres. Hvad der kunne lyde som en næsten principiel og anarkistisk modstand mod alle konventionelle former, er således ikke Levis intention. Han opfordrer nærmere til en pragmatisk vurdering, der slækker på respekten og konfronterer det, ‘vi bare siger og gør’ med den aktuelle situation.

Derved kan man nemlig uden videre tillade den enkle og individuelle dom, som kollegaen Versino fælder i spørgsmålet om rødvin og fisk: „bare fisken og vinen er god.“

Konfrontationens forandrende effekt får i fortællingen et andet, men vigtigt perspektiv med Levis anden erindring om gen-

komsten til en menneskelig identitet. Her stilles skarpt på forandringen fra at have været underkastet en absolut tvang til at leve i frihed. Fra at have været følelsesmæssigt suspenderet til at opleve forelskelse og kærlighed. Fra tavshed til sprog. I denne personlige forandringsproces opdager Levi, at sprog ikke kun er en befriende fortælling om de grusomme erindringer, men også et kreativt møde med sproget, en bearbejdning på lige fod med kemiens fag. At fortælle ved at destillere sprog, ved at søge „den største nøjagtighed og den mindste udpyntning“ og skabe „det rette ord, afstemt, præcist og stærkt“, bliver en indre glæde, der for Levi genskaber en følelse af liv. Fortidens byrde bliver pludselig og paradoksalt til en rigdom.

Forandring bliver på denne måde ikke et mål, Levi argumenterer for, men et billede hans erindringer tegner. Af den selvbiografiske fortælling udspringer forandring som en nødvendig praksis, der med malingen får en ydre relevans, og med det litterære sprog en indre eller personlig. At forandre sprog, at gøre dødt sprog til levende, har en så livsberigende effekt, at det taler for sig selv.

Men også „Chrom“ taler for sig selv. For selve det at give kapitler navn efter grundstoffer og kalde en selvbiografisk roman *Det periodiske system* er at forandre formelle kemiske begreber til metaforer med en dybt personlig reference. Det er at gøre kemien til en del af et livsbillede, at skabe et eget periodisk system hen over et kaotisk livsforløb ved at lægge en symbolsk betydning ind i oplevelser med forskellige grundstoffer, som i det valgte kapitel „Chrom“. Det er at unddrage sig en traditionel videnskabelig retorik ved at relatere kemien til en egen kontekst, og fortolke den i et litterært sprog.

Fortællingens formsprog demonstrerer på denne måde det, den i bund og grund opfordrer til. Den retrospektive roman eksperimenterer også selv med en forandringsproces.

Korrespondancen mellem laboratoriet på fabrikken og det sproglige laboratorium, der danner ramme om Levis selvbiografiske fortælling skaber generelt grundlag for det, man kunne betegne som en kemisk æstetik. Som nævnt udfolder „Chrom“,

hvordan udvekslingen udmønter sig i en stilistisk inspiration, der præger forfatterskabet i retning af sproglig nøjagtighed og præcision. Men netop denne inspiration fra kemien synes samtidig at opnå en potenseret betydning. Nøjagtighed og præcision kan nemlig oplagt læses som en markant modsætning til nogle af de betydningsdannelser, romanen iøvrigt vidner om, og dermed også til det forløb, „Chrom“ skriver sig i forlængelse af.

Til eksempelvis forståelsen af renhed. I det kemiske laboratorium forandrer destillation et stof ved at uddrage essensen heraf. I det sproglige laboratorium, Levi tematiserer i „Chrom“, udmønter destillationen sig i en præciserende diskurs, hvis hensigt, udfolder han andetsteds, er et objektiv udtryk, der er forståeligt, og der kan kommunikere bredt. Der ikke udvælger eller lægger afstand til sit publikum. Som metode bygger den sproglige destillation derfor på en ganske anden åbenhed, end en forestilling om renhed, der stiler efter en ideal ensretning og derfor praktiseres som selektiv eksklusion. Et renhedsideal, der kan føres tilbage til romanens erindring om udgivelsen af den fascistiske publikation „Forsvar for racen“ - et sprogligt manifest, der viste sig som det første skridt på Levis vej til den nazistiske udryddelseslejr.

I fortællingen om den første tid efter Auschwitz - i kapitlet, der har forandring som tema, bliver opmærksomheden over for sprogets både positive og negative evner ikke kun vigtig, men nødvendig.

„Chroms“ tre fortællinger handler hver for sig om diskursformer, der avler magt og tvang, og om hvorledes disse kan og bør forandres. De tre fortællinger tematiserer, udvider og underbygger hinanden. Ligesom de selv er tematiseret, udvidet og underbygget af de øvrige erindringsfortællinger om den ideologi, Levis ungdomsår var underkastet i fascismens Italien, og det totale diktatur, der bemægtigede sig hans identitet i nazismens Europa.

At stille spørgsmålet om rødvin og fisk er for *Det periodiske system* vigtig, ikke mindst af hensyn til fortællingen om, at blind respekt for formelt sprog er et farligt signal, og at forandring af

sprog er berigende. Og om at ensretning er livstruende, og at kommunikation er en eksistentiel nødvendighed

Det periodiske system er en kemisk selvbiografi, der beretter om en fortid i håb om, at fortællingen kan gøre op med denne. Ved at bygge sin fortælling op omkring nogle bestemte værdier, håber Levi retrospektiv at kunne yde fortiden den modstand, han dengang ikke selv var istand til. Han håber på den måde at kunne udviske fortidens indgraverede tegn.

Begrebet oplevelser er en værdi. Selvbiografi er en anden. For selvbiografiens form synes at indkapsle Primo Levis opgør. Med den personlige stemmeføring lægger de selvbiografiske romaner nemlig en markant afstand til den udviskning af individet, de indgraverede tegn vidner om. At identificere fortællerstemmen med et autentisk navn kan derfor læses som en måde, selvbiografien manifesterer sig som en retrospektiv modstand til kz-lejrens ophævelse både af ethvert individuelt sprog og af enhver individuel oplevelse. En modstand, der tilmed får endnu større resonans i Levis hævde af, at „i delvis og symbolsk forstand er alt hvad der nedskrives selvbiografisk“. Den individuelle oplevelse præger alt sprog.

At kommunikere bliver derfor nøgleordet for et forfatterskab, der forsøger at bryde med fortidens isolation, med kz-lejrens tvungne tavshed. For Primo Levi er kommunikation både et forståeligt sprog, men også at bryde ydre, fordumsfulde grænser for, hvad litteratur skal handle om. At konfrontere det litterære sprog med de vidt forskellige erfaringskredse, Levis egen person er vidne om. Ikke mindst det marginale vidensfelt kemi. Med en vis slagkraft kunne man kalde denne åbenhed for en litterær anti-racisme - med mindre slagkraft for en sympati over for oversete sider af tilværelsen.

Denne sympati omfatter også fortiden. Primo Levis selvbiografi beskæftiger sig med en voldsom periode i en fælles historie, der let kan fortrænges, og den fungerer derfor som en modhage til tidens generelle glemsel. Det litterære sprog husker det, som på den anden side Levi ikke selv kan glemme - de oplevelser,

som er smerteligt prentet dybt ind i hans erindring. Fordi nutiden i en sådan grad er uløseligt knyttet til fortiden, er det naturligt nok forfatterskabets håb, at det nytter at beskæftige sig med fortiden. At sproget kan skabe en modstandskraft, der healer fortidens smerte indadtil, og at fortællingens indsigt kan rejse en diskussion, der virker udadtil. For eksempel om sprogets magt.

Primo Levis litterære vidnesbyrd dokumenterer primært en bestræbelse på at skabe sammenhæng mellem forskellige dele af et menneskes hele liv. Det er i sig selv et tvingende ønske om at få før og nu til at hænge sammen, for først da bliver fremtiden en mulighed. I bund og grund handler Levis selvbiografiske fortælling derfor ikke om fortiden, men om fremtiden.

„Chrom“ peger mod fremtiden. For fortællingen om de tre diskursformers magt og tvang får et om end ikke særligt optimistisk fremtidsperspektiv med den afsluttende bemærkning til beretningen om malingen. Det viser sig nemlig, at den rettelse, som Levi efter krigen indførte i recepten for at regulere den levrede maling, ikke er blevet revideret siden. Man har altså fortsat med at tilføje det ikke helt ufarlig anti-leverings additiv til al slags maling, til trods for at dette ikke var levret. Blot fordi det stod i en recept. „Hellige“ og magtfulde diskursformer vil altid være til, og en aktuel forandring kan derfor ikke undgå at flette sig ind i tidens strøm, og på et tidspunkt virke modsat hensigten.

Nytter forandringer på kort sigt, når de ikke virker på lang sigt, lyder det pessimistiske og næsten civilisationskritiske spørgsmål, der mellem „Chrom“s afsluttende linjer kigger skeptisk mod fremtiden.

En lignende skepsis til sprogets forandrende effekt kan også aflæses undervejs i forfatterskabet. Levis livslange litterære produktion vender gang på gang tilbage til oplevelserne i fortiden ved at tematisere dem på forskellige sproglige måder. Uopnåelighed er med andre ord det selvportræt, Primo Levis forfatterskab tegner. Det kan derfor ikke undre, at den gamle sømand, der opholder bryllupsgæsterne på vej til fest med sin uheldsvangre historie, Coleridge's Ancient Mariner, som Levi

prøver at skrive sig væk fra i „Chrom“, atter dukker op i epigrammet til hans definitivt sidste roman *De druknede og de frelste*: „Since then, at an uncertain hour/That agony returns/And till my ghastly tale is told/This heart within me burns.“

Alligevel var det måske værd at prøve med rødvin, næste gang der står fisk på menuen.

¹ Primo Levis forfatterskab strækker sig fra den første roman om Auschwitz i 1947 til den sidste essaysamling i 1986. Ud over Det periodiske system foreligger følgende værker i dansk oversættelse: Auschwitz-trilogien Hvis dette er et menneske 1989, Tøbruddet 1991, *De druknede og de frelste* 1992, romanen Om ikke nu, hvornår så? 1988, og fortællingerne Natteheksen Lilit 1993.